

ISSN 2218-7588
E- ISSN 2219-5513
IASJ 0000 0001

DİL

VƏ

ƏDƏBİYYAT

LANGUAGE AND LITERATURE

ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА

Beynəlxalq elmi – nəzəri jurnal

Elektron versiyası

Электронная версия

1(105)

Jurnal

1993-cü ildən 2 aydan bir çıxır

BAKİ - 2018

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

Nəcəfova Sevil
AZƏRBAYCAN XALQ CUMHURİYYƏTİ DÖVRÜNDƏ
DİL MƏSƏLƏLƏRİ

Dil cəmiyyətin xalqın milli sərvəti olub xalqın ən başlıca bir ünürü kimi çıxış edir. Sosial-mənəvi varlıq və sosial qurum olan dil təmsil olduğu xalqın varlığında birlikdə təşəkkül edir. Hər bir millətin mənəvi varlığı bütünlükdə dildə öz əksini tapır. Ulu öndər Heydər Əliyevin dediyi kimi, «Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir.

Qeyd etməliyik ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti öz fəaliyyətinin Gəncə dövründə «Türk (Azərbaycan) dilinin dövlət dili elan edilməsi haqqında» 27 iyun 1918-ci il tarixli qərarı qəbul etmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yürütdüyü milli siyasətdə ana dilinin nüfuzunun yüksəldilməsi, onun təmizlənməsi və zənginləşməsi hökumətin proqramında başlıca yer tuturdu.

Azərbaycanın çağdaş tarixi üzrə Qərbdə tanınmış alim Amerika tarixçisi professor Tadeuş Svyatokovski özünün «Rusiya Azərbaycana 1905-1920 əsərində göstərmişdir ki, «İndi ölkəni artıq ziyalılar idarə etdiyi üçün ana dilində təhsil almaq kimi köhnə arzu artıq reallaşmağa başlamışdı. Yeni rejim bütün səylərini xüsusi olaraq bu sahəyə yönəlmişdi və bu da ruslaşdırma siyasətinin təzahürlərini aradan qaldırmağa kömək etməli idi. Təhsil səviyyəsindən və istiqamətindən asılı olmayaraq, bütün məktəblərdə Azərbaycan dilinin öyrənilməsi məcburi idi. Rusiya tarixi əvəzinə, türk xalqlarının tarixi tədris olunmağa başlanmışdı. Bir çox ibtidai siniflərdə bütün dərslər Azərbaycan dilində keçirilirdi».

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ana dilində təhsilin, maarifin inkişafı, əhali arasında savadsızlığın aradan qaldırılması və Azərbaycanın Avropaya mədəni inteqrasiyası məqsədilə əlifba islahatının aparılması, latın əlifbasına keçilməsi ilə bağlı hökumət komissiyasının yaradılması, ilkin layihənin parlamentdə müzakirəsi və s. kimi məsələlər ön planda olmuşdur.

Bu bir tarixi həqiqətdir ki, Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi işlənməsi tarixi ilk dəfə S.İ.Xətəinin ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur.

Azərbaycan dilinin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətində, rəsmi dövlət dili kimi işlənməsi öz həqiqi təcrübəni geniş şəkildə ilk Azərbaycan parlamentinin dilində tapdı. 28.05.1918-ci ildə AXC Milli İstiqlal Bəyannaməsi ilə dövlət müstəqilliyini elan etmişdir. Azərbaycan hökuməti 28 avqust 1918-ci il tarixli qərarında müəyyən dəyişikliklər etmişdir. Şəhərlərdə Xalq Maarifi Nazirliyinin razılığı ilə birlikdə paralel olaraq rus bölmələrinin də olmasına icazə verilir. Eyni zamanda, həmin qərarla təlim rus dilində aparılan məktəblərdə dövlət dili-Azərbaycan türkcəsi məcburi fənn kimi tədris olunmalı idi. Lakin bəzi hallarda ana dilində danışmağı bilməyən azərbaycanlı uşaqlar Xalq Maarif Nazirliyinin xüsusi icazəsi ilə rus bölmələrində təhsil almağa buraxıla bilərdilər.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dilində Azərbaycan türkcəsi aparılması yolunda xalqın dövlət dilinin müstəqilliyinin möhkəmlənməsinə xidmət edirdi.

Ulu öndər Heydər Əliyev: «Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti bizim milli sərvətimizdir», tariximizin parlaq səhifəsidir.

Qeyd etdiyimiz kimi ilk növbədə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət dilində-Azərbaycan türkcəsində aparılması yolu ilə xalqın milli dirçəlişi kimi məqsədlər dururdu ki, bütün bunlar da mahiyyətcə ölkənin dövlət dilinin müstəqilliyinin möhkəmlənməsinə, Azərbaycanın müstəqil bir dövlət kimi dünyada tanınmasına birbaşa xidmət edirdi....

Cümhuriyyəti: 1919-cu il avqustun 21-də keçirilən parlamentində keçirdiyi iclasında Abdulla bəy Əfəndizadə deyirdi: «İndi ki, darülfununa yetişdirən müəllimlər türk dilinə aşına olsunlar. Ona görə də lazımdır ki, darülfununa elə müəllimlər dəvət edək ki, türk dilini yaxşı bilsin... Hər şöbədə, neçə ki, eyd olunubdur, türk dili məcburi olsun. Bir məcburi deməklə olmaz. Gərək bunun proqramı olsun...» Tədrisdə ana dili məsələsinə böyük əhəmiyyət verən məclis üzvü bir daha vurğulayır ki, «Biz şəxs ki, darülfununu ikmal etdi... eda dedikdə tədris edəndə də, darülfununda özünə götürdüyü elmləri lazımdır ki, gözəl ədəbi türk dilində tədrisə müqtədir olsun».

Göründüyü kimi, Abdulla bəy Əfəndizadə də tədris işində dövlət dilinin zəruriliyinin tələbkarı kimi çıxış edir.

...Bütün bunlarla bərabər, Azərbaycan türkcəsinə milli tariximizdə ilk dəfə olaraq dövlət dili statusu verilməsi faktının özü Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin tarixi atributlarından biri idi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin banisi M.Ə.Rəsulzadə öz çıxışında: «Ülüm və fənnün birtərəflidir. Dünyada rus elmi deyil, beynəlmiləl bir elm var. Biz bu beynəlmiləl elmi hər bir millətin ağızından eşitdiyimiz kimi, rus professorların ağızından öyrənə bilərik. O vaxt «Vəqtilə bu darülfunun get-gedə milliləşəcək. Lakin Azərbaycan dili haqqında xüsusi qərar və fərmanlar olmasa da, ana dilimiz haqqında parlament üzvləri vaxtaşırı münasibət bildirirdilər. Belə ki, parlamentin üzvləri 1919-cu il avqustun 21-də keçirilən iclasında gündəlikdəki məsələ-Bakı Universitetinin açılması məsələsi ilə bağlı deputatların çıxışlarında dil məsələsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Əsas məsələ bu ilk li məktəbdə tədrisin ansı dildə aparılması idi. Başqa bir deputat Yusif Əhmədov da bildirir ki, «Biz istərdik ki, hər bir təsisat ki, yapırız, onu öz dilimizdə yapa idik. Lazımdır ki, hər bir millət çalışıb yoldaşa elmjə bərqəqar olsun. Güman ediyorum ki, hər bir təsisat öz dilimizdə ola».

Eyni zamanda müxtəlif partiyaya üzv olan deputatlar o cümlədən, M.Ə.Rəsulzadə, S.Ağamalı oğlu və Ə.Qarayevin çıxışlarında dil problemi üzə söylənilən təkliflər barədə konkret bir mövqə tuta bilmirdilər.

Bakı Universitetinin açılması məsələsinə həsr olunan iclasda Azərbaycan dili barəsində deyilənlər, göründüyü kimi, birbaşa dövlət dili kimi ciddi problemlərlə bağlı idi. Deputatların hamısı hökumətin «Dövlət dili haqqında»

qərarına tərəfdar olmuşdur.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcılarından biri olan Fətəli Xan Xoyskinin çıxışlarında isə hökumətin dövlət dili sahəsində hesab edirdi ki: «Şimdi məktəblər milliləşdirilər. İbtidai məktəblər və bəzi siniflər milliləşmişlər, bir çox yeni məktəblər açılmışdır və yaxud «İndi şükürlər olsun bir çox ədliyyə idarələrinə türk dili bilən adamlar təyin edilmişlər».

Azərbaycan türkcəsinə milli tariximizdə ilk dəfə olaraq dövlət dili statusu verilməsi faktının özü Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin tarixi addımlarından biri idi. Bu tarixi iş bütövlükdə tədrisin ana dilində aparılmasına keçid üçün tarixi şərait və hüquqi imkan yaratmışdır.

Yazılı nitq (rəsmi-işgüzar sənədlərin dili- Ə.A) ədəbi dil normalarına əsaslandığı halda, şifahi nitqdə bu normalılıqdan çox bir sərbəstlik, xalq dilinin özgürlüyü daha geniş müşahidə edilir. Fikrimizcə, bunun əsas səbəbi kimi o dövrdəki dil mühitinin bir sıra amillərlə əlaqədar hələ sabitləşməməsi və lüğət tərkibinin alınmalarla zənginliyi idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasına qədərki dil mühitinin mənşəcə rəngarəngliyi, qeyri-dillərin bəzi qrammatik normalarının ümumşlək (ümumxalq) dilə nüfuzu, digər cəhətdən türkdilli mühitin yaranmasına Anadolu türkcəsinin təsiri söylədiyimiz fikrin təsdiqini əsaslandırmağa imkan verir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Parlament dilində səslənən etiket leksikası da məhz qeyd etdiyimiz ictimai-siyasi və milli psixoloji amillərə görə öz ifadə və leksik strukturu baxımından maraqlı və zəngindir: "Həzərat", "Möhtərəm parla-ment əzası", "Əfəndilər", "Möhtərəm məbuslar", "Möhtərəm məclis üzvləri", "Möhtərəm Azərbaycan parlament əzası", "Möhtərəm əzalar", "Möhtərəm parlament əzalar", "Möhtərəm məclis əzaları", "Möhtərəm parlament üzvləri" Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamentinin iclaslarında aparılan dialoji nitq və polemikaların sintaksisi olduqca sadə, leksikası anlaşılan olduğu üçün çağdaş dilimizin eyni sahələrinə məxsus parametrlərindən çox da fərqlənmirdi.

1919-cu ildə «Son Türk əlifbası», «Türk çaləngi», «Ədəbiyyat dərsləri», «Müntəxəbat», «Rəhbəri-sərf», «Təzə elmi-hesab», «Yeni məktəb», «Tarixi-təbii» kimi yeni dərsliklər hazırlandı. Həqiqətən müdrik bir kəlamda deyildiyi kimi, «tarixi təcrübə həyatın daimi müəllimidir»

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, iki cildə, I cild "Lider Nəşriyyat", Bakı-2004.
2. Cəfərov N., Çobanov M., Paşayeva Q. Azərbaycanşünaslığın əsasları. "Elm və təhsil", Bakı-2013.
3. Cəfərov N. Tarixin tərcümeyi hal "Elm və təhsil", Bakı-2014.
4. Sadıqlı A. Ümummilli lider Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. "Mütərcim", Bakı-2011.

Açar sözlər: türkcə lisan, cümhuriyyət, qrammatik norma, dil mühiti

Ключевые слова: на тюркском языке, республика, грамматическая норма, среда языка.

Key words: Turkish, democratic republic, grammatical norms, language environment

XÜLASƏ

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin öyrənilməsi qədər onun dövlət dilinin araşdırılması da prioritet məsələlərdəndir. Türkdilli mühitin yaranması Xalq Cümhuriyyətinin ümumi strukturunun milli zəmində qurulması ilə sıx bağlı idi.

РЕЗИОМЕ

Проблем языка период Азербайджанский Демократический Республики

Исследование Азербайджанский Демократический Республики является таким же приоритетным, как и изучение его языка. Создание тюркоязычной среды тесно связано с общей структурой Азербайджанской Народной Республики.

SUMMARY

Language problems during the period Azerbaijan Democratic Republic

Investigation of the official language is one of the priorities as the investigation of Azerbaijan Democratic Republic. Creation of Turkish environment was closely connected with setting the general structure of the Democratic Republic on the national background.

Rəyçi: dosent Ədalət Məhəmmədli